

Fagfellelevert

Norsk arbeiderbevegelse og «pengejødene»

Morten Haave
Frilans historiker/lektor
mnhaave@gmail.com

Mens antisemittismen florerte i bondepressen i midten av 1920-årene og Bondelagets leder Johan E. Mellbye gjorde utfall mot «jødekapitalen» fra Stortingets talerstol, fikk Mellbye konkurranse fra et hold som for mange vil være uventet. En redaktør i hans eget nærområde beskyldte Mellbye for å støtte salg av norsk eiendom til nettopp jødekapitalen. I stedet for slikt salg, understreket redaktøren i opptil flere artikler, måtte norsk politikk legges om slik at ikke «pengejødene» kunne berike seg. Redaktøren het Johannes Stubberud, og var sosialist og redaktør for en arbeiderpartiavis. Gjennom et presseliv kjempet han for frihet på mange måter, helt fram til kampen hans ble skjebnesvanger og han døde i tysk konsentrasjonsleir i 1942. Men før det gikk altså Stubberud til felts mot «pengejødene» i en knapp tiårsperiode som redaktør i flere arbeiderpartiaviser, suksessivt *Oppland Arbeiderblad*, *Kongsvinger Arbeiderblad* og *Fremover* i Narvik.

I denne artikkelen vil jeg utforske Johannes Stubberuds skriverier som et antisemittisk innslag i norsk arbeiderpresse, sett opp mot litteraturen som langt på vei skaper inntrykk av at dette knapt eksisterte, verken i arbeiderpressen eller arbeiderbevegelsen generelt. Hvordan og hvorfor forsøkte Johannes Stubberud å diskreditere den jødiske befolkningen med henvisning til pengegriskhet, utplyndring, tusk

og svindel i handel og finans? Viser en gjennomgang av hans aviser at han var alene i arbeiderpressen om å mene dette, eller var slik tankegang et innslag hos flere i arbeiderpressen og Arbeiderpartiet? Det vil vise seg at «pengejøder», som er godt dokumentert som en jødefiendtlig trope på norsk høyreside, også har hatt fotfeste i arbeiderpressen. Grunnen til at sluttstrek settes ved Stubberuds redaktørperiode i *Fremover*, er at oppmerksomheten som ble rettet mot «pengejøder» ser ut til å ha forsvunnet etter 1933 og Nazi-Tysklands stadig økende jødeforfølgelser.

Partibygger og krigsoffer

I Gjøvik kommune ble kommunevalget i 2019 kanskje innledningen på en ny politisk epoke. Ordføreren kom nå fra Senterpartiet, etter 96 år med sosialistiske ordførere – i ei ubrutt rekke bortsett fra de illegitime årene med NS under krigen. Det rekordartede ved

den ubrutte ordførerrekka er at i de første 44 årene, fra 1923 til 1967, satt én og samme mann i stolen. Niels Ødegaard, som han het, var innom Norges Kommunistiske Parti (NKP) på starten av sitt ordførersliv, da han og flertallet i

Gjøvik Arbeiderparti gikk med moskvakommunistene i slutten av 1923. Byens arbeideravis *Ny Dag* tok moskvakommunistene også med seg. Mannen som den gangen kanskje jobbet hardest for at Arbeiderpartiet skulle overleve i byen, var Johannes Stubberud. Han grunnla *Oppland Arbeiderblad* i 1924. Arbeidet bar frukter, slik at etter få år kom Niels Ødegaard tilbake til Arbeiderpartiet sammen med de fleste andre lokale NKP-ere av betydning. Stubberud havnet da i maktkamp med Ødegaard, tapte den og flytta til Kongsvinger i slutten av 1926, hvor han fortsatte

*Artikkelen viser at «pengejøder»,
som er godt dokumentert som en
jødefiendtlig trope på norsk
høyreside, også har hatt fotfeste
i arbeiderpressen*

som arbeideravisredaktør.¹

I historiografien befant Stubberud seg lenge i skyggen av Niels Ødegaard og andre lokale Ap-størrelser. I 1970 fortalte lokalpressen om visse forvekslinger:

En av de få gjenlevende av dem som var med på å gjenoppbygge Arbeiderpartiet i Gjøvik etter splittelsen i 1932 [sic, skal være 1923], og som også var med på stiftelsen av *Oppland Arbeiderblad*, 83 år gamle Halfdan Johansen, reagerte sterkt da han forleden dag leste i avisa at noen trodde *Oppland [Arbeiderblad]* var identisk med *Ny Dag*, arbeiderbevegelsens organ før splittelsen.²

Johansen tilkjennega sitt mishag og fikk snakke ut over ei helside. Der framhevet han Stubberud som den som sto i spissen for å gjenopplive Ap.

Vi hadde jo Johannes Stubberud, han gikk foran for arbeidet med egen avis, og da den kom i gang, gikk det raskt riktige vegen. Stubberud var primus motor, det var utrolig hva han klarte å utrette, både når det gjaldt å vinne folk for saken, og i partiarbeidet. Han satt alene i redaksjonen på Gjøvik.³

I tillegg visste man da noe som ingen kunne vite i 1926, nemlig at Stubberud endte sitt liv som helt under krigen. Hans siste redaktørstol ble den i *Halden Arbeiderblad*. Da okkupasjonen kom og myndighetene forbød Arbeiderpartiet, fikk han fortsette å redigere den, riktignok med navnebytte til det historisk klingende *Frederiksten*. Stubberud viste seg fortsatt å være en som skrev kritisk mot myndighetene, og da han også hjalp flyktninger over til svenskegrensa, resulterte det i arrestasjon og innesperring i Sachsenhausen, hvor han så tragisk døde 4. mars 1942.⁴

Lokalhistorikeren Terje Paulsberg utga mellom 1998 og 2004 bøker om henholdsvis *Oppland Arbeiderblad* (to bind), Gjøvik Arbeiderparti og Niels Ødegaard. Med dette var arbeiderbevegelsen i Gjøvik meget solid dekket. Ingen kunne nå regne Stubberud som en glemt aktør. Men så var det dette med Stubberud og «pengejødene». Det tok ikke Paulsberg opp. Da jeg i en annen sammenheng kom over et slikt uttrykk

brukt av en Ap-politiker, undret jeg meg over om dette var vanlig språkbruk i arbeiderpressen, eller i uttalelser fra arbeiderpartipolitikere, i mellomkrigstida. Et søk viste at *Oppland Arbeiderblad* og *Kongsvinger Arbeiderblad* var sterkt representert.⁵

Forskning på gjenganger-kilder

Begrepet «pengejøder» hører inn under antisemittiske stereotypier, som det har vært forsket nokså mye på i Norge. Begrepets bruk i arbeiderpressen har ingen tradisjon for å bli framhevet i denne forskningen. Derimot er det godt dokumentert at jødestereotypier er «mobile»: Det har ikke eksistert noe fasttømret bilde av jødene, men folk har tillagt jødene forskjellige egenskaper ut ifra eget ståsted. Antisemittisme er derfor ikke nødvendigvis hat som rammer jøder fordi de er jøder, som det er vanlig å si, men hat som rammer jøder på grunn av forestillinger og oppfatninger om jøder.⁶ Det er derfor viktig å bruke anførselstegn rundt den tankekonstruksjonen som «pengejøden» er. Innen retorikken kan man for øvrig operere med fem ulike topos, «steder», der folk «henter» antisemittiske forestillinger fra: jøden som religiøs aktør, som konspiratør, som seksuell undergraver, som kommunist og som kapitalist.⁷ Det er naturligvis det sistnevnte topos hvor «pengejøden» hører hjemme.

Blant historikere ble pionerarbeidet om jødestereotypier gjort av Per Ole Johansen med boka *Oss selv nærmest* (1984). Den inneholder et kapittel om stereotypien «handelsjøden», som har likhetstrekk med «pengejøden», og likeledes inneholder hans artikkel «I forkant av jødeforfølgelser» (2006) et avsnitt om «pengejøden». I boka *Oss selv nærmest* konkluderer Johansen slik med tanke på partipolitikk og antisemittisme:

I 1920-årenes partipolitiske agitasjon var det særlig Bondepartiet som var opptatt av «jødekapitalen». Jøden symboliserte storkapitalen og storbyen. Men det skal sies at det enkelte ganger kunne dukke opp slike insinuasjoner fra helt andre kretser også, når spørsmålet om «den internasjonale kapital» kom på tapetet.⁸

Det gis da ett eksempel på «insinuasjoner fra helt

På 1920-tallet forekom jødestereotypier i mange publikasjoner, både i skrift og karikaturer, som i disse forsidene som er eksempler på datidens aksepterte satire.

andre kretser», nemlig fra *Arbeiderbladet*. Ved et høve tok Arbeiderpartiets hovedorgan for seg Peder Kolstads bondepartiregjering (1931–32) og beklaget at den var lydig overfor «alle svartsnuskede stor-kapitalister – enten de kaller sig franske, tyske eller amerikanske».⁹ Svartsnuskede (eg. svartsmuskede) er da nøkkelordet, henspillende på mange jøders svarte hår så vel som på en snuskete handelsmoral. At Johansen kaller dette en insinuasjon, er riktig, for beskyldninger mot jøder sto ofte uttrykt mye mer eksplisitt – også i arbeiderpressen, som denne artikkelen etter hvert skal vise.

I Johansens artikkel fra 2006 siteres faktisk Johannes Stubberuds avis *Oppland Arbeiderblad*, men da i form av et innlegg hvor stortingsmann Johannes Bøe tilsynelatende harselerte med bruken av stereotypien. «Skulde pengejødene være farlige?» spurte Bøe i 1926. Sitatet falt under debatten om å forby jødisk slaktemåte, der visse dyrebeskyttere mente at forsvarere av slakteskikken var «kjøpt og betalt av kapitalsterke jøder».¹⁰

Ganske riktig fant Johansen bruk av det nedsettende begrepet «penge-jøder», men da i kilder fra embetsverket, handelsstanden representert ved *Norsk Kjøpmannsblad*, de høyreorienterte avisene *Aftenposten* og *Nationen* samt Nasjonal Samlings organ *Fritt Folk*.¹¹

I en egen artikkel om debatten om å forby jødisk slaktemåte har Per Ole Johansen kondensert narrativet ytterligere. Ei rekke aktører hadde ulike agendaer i debatten, skriver Johansen, deriblant aviser og politiske partier. Hvilke aviser og partier sikter han til? Det var *Aftenposten*, «Bondepartiavisene» og Bondepartiet.¹² Antisemittisk retorikk i *Nationen* og *Aftenposten* får et eget avsnitt i artikkelen, der Johansen også siterer *Tidens Tegn*, *Adresseavisen* og to borgerlige østlandsaviser.¹³ Inntrykket man får, er utvilsomt at «pengejøde»-retorikk var konsentrert på de høyre fløyene i presse og politikk.

Antologien *Forestillinger om jøder* inneholder også en undersøkelse av nettopp *Nationen*, samt en

slags bygdas ekvivalent av denne, *Namdalen*. Denne teksten, som er skrevet av Kjetil Braut Simonsen, var et konsentrat av hans masteroppgave om de to bondeavisene. Ikke overraskende fant Simonsen utstrakt bruk av «pengejøder» og andre stereotypier og fiendebilder, ikke bare i *Nationen*, som var ventet på forhånd, men også i *Namdalen*.¹⁴

Hva betød dette i større sammenheng? Simonsen framholdt at hans funn «rokker ved bildet av den norske antisemittismen som et randfenomen, som bare hadde tilslutning blant høyreekstreme smågrupperinger». Funnene hans om bondepressen viste at antisemittismen ikke bare fantes «i den borgerlige pressen, i vittighetspressen, blant myndighetene og innen kristne miljøer» som særlig Johansen hadde framhevet – forestillingene hadde også betydelig oppslutning «i sentrum av den norske offentligheten».¹⁵

Også Einhart Lorenz' oversiktsartikkel i antologien *Forestillinger om jøder* omtaler jødestereotypier i mange av de samme *usual suspects*-kildene. Lorenz bruker ikke arbeiderpressen som kilde,¹⁶ enda han

har jobbet svært mye med denne.¹⁷ Tvert imot var det Lorenz' uttalte misjon i denne artikkelen å undersøke «antisemittismen i den veletablerte borgerlige offentligheten».¹⁸ Han analyserer innvan-

dringsmyndighetenes holdninger til jøder og ser det i lys av «det som sto i den borgerlige pressen», iberegnet bondepresse og forskjellige kristelige organer.¹⁹

I boka *Jødehat*, med et europeisk perspektiv på antisemittismen over flere tusen år, har Lorenz et kapittel kalt «Antisemittismen og arbeiderbevegelsen», men med hovedvekt på Tyskland, Østerrike, Frankrike og Russland/Sovjetunionen. Før første verdenskrig var tendensen klar for arbeiderbevegelsens del: «Antisemittismen ble ikke noe grunnleggende element, men jødene ble assosiert med pengemakt og kapitalisme». For mellomkrigstidas del er det «langt på vei enighet om å se sosialdemokratene som konsekvente motstandere av antisemittismen», men Lorenz nyanserer bildet med å peke på at det på venstresida

Antisemittismen ble ikke noe grunnleggende element, men jødene ble assosiert med pengemakt og kapitalisme

Johannes Stubberud (1891-1942).

Johan Egeberg Mellbye (1866-1954).

stadig dukket opp karikaturer og utfall mot jøder. Det skjedde særlig blant kommunister og blant østerrikske sosialdemokrater, ifølge Lorenz. Stalin-styret på sin side var regelrett jødeundertrykkende. Norden nevnes ikke i denne sammenhengen.²⁰

En annen av dem som har mest inngående kjennskap til arbeiderbevegelsen, Knut Kjeldstadli, fortalte i sin norgeshistorie (1994) at jødernes forfølgere i Norge var politiet, etterretningen, handelsstanden og *Aftenposten*. Hard innvandringsmotstand fant man i følgende partier: «Folk i Høyre og Venstre kunne tenke slik, men Bondepartiet utmerker seg».²¹ Dette kan forstås som at i de andre partier kunne få eller ingen «tenke slik». I *Norsk innvandringshistorie* omtaler Kjeldstadli videre to ideologiske miljøer «der kategoriseringer etter 'rase' ble utfordret», nemlig kristenheten og arbeiderbevegelsen. Kristne kunne likevel være *religiøst* intolerante overfor jøder. Arbeiderbevegelsen så på økonomi og eiendom som det som skapte forskjeller. I arbeiderbevegelsen «kunne en nok her i farten snakke om 'rase'», men en benektet «uttrykkelig at dette var det avgjørende skillet mel-

lom mennesker».²² Tilsvarende skriver Kjeldstadli på Norgeshistorie.no at man i arbeiderbevegelsen kunne «støte på forestillinger om raser»,²³ men at dette altså var mer perifert eller bagatellmessig.

Terje Emberland har i et kapittel i boka *Jødehat* skrevet noe av det samme: «Ja, selv i arbeiderpressen, hvor man på ideologisk grunnlag tok avstand fra rasefordommer, finner man eksempler på grovt fordomsfulle karakteristikk».²⁴ Selv om det skal finnes eksempler, blir det ikke gitt noen i denne teksten, og resten av kapitlet bruker han på å framheve de samme antisemittiske miljøene som de ovennevnte forfatterne gjør. Endog heter det hos Emberland om en antisemittisk bok fra 1910, *Jøder og Gojim* av Eivind Saxlund, at «arbeiderpressen stilte seg helt avvisende til boken».²⁵ Belegget er Olaf Sunde Christensens studie av *Jøder og Gojim*-mottakelsen,²⁶ men den studien har ikke belegg for «avvisning», kanskje heller det motsatte. Av det lille Christensen så på – strengt tatt ikke nok til å kunne ta stilling til hvordan arbeiderpressen stilte seg – fantes både en «gjennomgående positiv» tone til boka og inntak av antisemittiske innlegg

skrevet av Eivind Saxlund selv.²⁷ (Dette utelukker ikke at *andre* i arbeiderpressen stilte seg «helt avvisende», bare at dette er dårlig dokumentert.²⁸) Også i Oskar Mendelsohns store verk *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år* brukte forfatteren én arbeideravis som kilde i omtalen av antisemittisme i pressen, *Social-Demokraten/Arbeiderbladet*.²⁹ Hovedgrunnen synes å være at borgerlige aviser ble foretrukket siden de publiserte innholdsfortegnelser for sine årganger.³⁰

I verket *Folkemordenes svarte bok* er Hans Fredrik Dahl enda mer forsiktig i sin identifikasjon av antisemittiske presseorganer. I pressens hovedstrøm fantes det «kanskje» én antisemittisk avis, «Nationen, som kunne bringe ganske anløpne uttrykk til torgs i sine ledere».³¹ Midt i artikkelen dukker det opp et avsnitt med tittelen «Også i Mot Dag». Men det Dahl fant av nevneverdig stoff fra denne kommunistiske studentorganisasjonen, var referanser til «raselæren, ikke til antisemittismen». Mot Dag var ikke «i nærheten av en slik lavtstående ideologi, selvfølgelig».³² Åsmund Borgen Gjerde viser i sin doktoravhandling fra 2019 at Mot Dag-medlemmer sto i fremste rekke i å spre en «sivilisasjonsdiskurs» i arbeiderpressen utover 1930-årene. I tråd med historiens antatte utvikling mot sosialisme innehadde land og folk visse posisjoner på en utviklingsmessig rangstige. Denne diskursen levde side om side med en «jødisk diskurs» hvor sosialister lenge kan ha sett på antisemittismen som inneholdende «en kjerne av sannhet», nemlig at det var bestemte karaktertrekk hos jødene som forbandt dem med kapitalismen, historiestadiet som skulle tilbakelegges.³³ Gjerdens funn vil trekkes inn i diskusjonen nedenfor.

Lars Lien har vist at forestillinger om «internasjonal jødekapital» særlig ble vekket til live i debatter om hjemfallsrett og norsk eierskap til naturressurser. Han belegger det godt med bruk av vittighetspressen, deriblant det sosialistiske bladet *Hvepsen*, uten å legge vekt på dets politiske tilhørighet. Arbeiderpartiets hovedorgan omtales også: «I årene etter første verdenskrig ble forestillingen om 'jødekapitalismen' også å finne i dagspressens spalter. Ifølge aviser som *Tidens Tegn*, *Dagsposten* og *Social-Demokraten* var det jødene som dominerte verdens børser og sto bak alle former for umoralsk handel og spekulasjonskapitalisme».³⁴

Her har vi en av de få studier som nevner *Tidens Tegn* og *Social-Demokraten* i samme åndedrag når det handler om antisemittisme. Lien skriver imidlertid at «jødekapital»-diskursen raskt ble avløst av terping på jødebolsjevik-forestillingen, og da kom arbeiderpressen mer i forsvarsposisjon.³⁵

Blant de nevnte publikasjonene har mange høy kvalitet ut ifra sitt siktemål og sin avgrensning. Flere av dem er pionerarbeider med viktige funn om norsk antisemittisme, godt analytisk nivå og behørig internasjonal perspektiv. Det er heller ikke slik at arbeiderbevegelsen er forsket for lite på i Norge, snarere er den nok sterkt overrepresentert sammenlignet med for eksempel bondebevegelsen. Likevel vil arbeidene som i så stor grad antyder at antisemittismen avgrenset seg til ikke-sosialistiske miljøer, i neste omgang danne grunnsteinen for annen litteratur. Inntrykket som gis på bred front, er at man ved å ta for seg konservative og agrare kilder har dekket så godt som hele bildet av mellomkrigstidas antisemittisme. Dermed vil det inntrykk at antisemittiske elementer var noe som fantes i alle borgerlige partier samt hos ulike outsiders, forplante seg til den generelle litteraturen. Et eksempel er Øyvind Strømmens *Den sorte tråden* med kapitlet «Jødehatet i Norge».³⁶ Også verkene av historikere og andre som tar for seg antisemittismens kulminasjon under andre verdenskrig, sprer det samme inntrykket siden mellomkrigsårene dekkes med sekundærlitteratur. Det gjelder Bjarte Brulands standardverk *Holocaust i Norge* og nyere titler som *Det norske jødehatet* av Bjørn Westlie,³⁷ mens et eksempel fra medieforskningen er Rune Ottosens artikkel om holocaustdekning i Norge og Sverige i okkupasjonstida. Antisemittiske røtter fra det foregående tiår belyses av sekundærlitteratur og Store norske leksikon. Røttene plasseres hos den etter hvert så omtalte vittighetspressen, bondepressen, det famøse firkløver *Tidens Tegn*, *Norges Handels- og Sjøfartstidende*, *Nationen* og *Fritt Folk* samt *Adresseavisen* og *Bergens Tidende* med deres «delvis» forståelsesfulle holdning til Krystallnatten.³⁸

En arbeideravisredaktør som kommer med gjen-tatte utfall mot «pengejøder» over flere år, passer ikke inn i dette bildet. Men så var det altså personer som redaktør Johannes Stubberud. Et tosifret antall

artikler med henvisning til «pengejøder» fra 1924 og 1928, først i *Oppland Arbeiderblad* og seinere i Stubberuds neste aviser, utgjør et mønster. Og ut fra det mønsteret springer det ut atter nye tråder som kan utforskes, noe den følgende undersøkelsen bare vil være en start på.

Når ble «pengejødene» henvist til?

«Pengejødene» var økonomiske aktører i Stubberuds verdensbilde. Og da *internasjonale* økonomiske aktører. Mer enn enkeltpersoner var det mer snakk om en dulgt gruppe som skal ha investert, spekulert og kjøpt opp norskeiendom, bedrifter og lignende – og ikke minst lånt ut penger og krevd renter. Stubberud satte det i sammenheng med Oppland-arbeidernes virkelighet i 1920-årene, hvor folk mistet jord og eiendom i blant annet tvangsauksjoner. Og det de mistet, var det selvsagt noen andre som slo kloa i: altså «pengejøder» og andre kapitalister.

En annen sammenheng han ofte brukte «pengejøder» i, var i antimilitaristisk agitasjon. Hadde norske arbeidsfolk, som hadde så lite og attpåtil mistet det de hadde ved konkurser og tvangsauksjoner, egentlig noe å forsvare med våpen – når eventuelle truende utlendinger allerede kontrollerte Norge finansielt?

Nedrustning for å slippe unna «pengejødene»

I en meningsartikkel om militærstreiken – en taktikk arbeiderbevegelsen prøvde i 1924 uten at akkurat den skal gås dypere inn på – hevdet således *Oppland Arbeiderblad* at det var meningsløst å straffeforfølge de streikende, fordi det uansett ikke ga mening å ha et militært forsvar: «Forresten har de borgerlige politikere ved sine stadige ofringer til militarismen og fallerte banker i den grad solgt landet til utenlandske pengejøder, at det snart ikke er annet enn gjeld å forsvare».³⁹

Som antydnet i Halfdan Johansens sitat ovenfor var det i den nesten nye avisa, grunnlagt samme år, bare Johannes Stubberud som satt i redaksjonen. Et

enda større offisielt-stempel fikk ytringene da Stubberud omtalte temaet i lederartikler. I august 1924 skreiv han lederen «1579.79 mill. kr». Tallet skulle være identisk med Norges statsgjeld per 30. juni, og Stubberud kritiserte sterkt opptaket av lån og nye lån for å betjene gamle lån. Halen hang han igjen på grisen slik han så det:

Norge er et fritt og selvstendig land, heter det i en gammel frase. I virkeligheten eies det av pengemennene, av innenlandske finansherer og av franske og amerikanske pengejøder bl. a. Landet blir i stadig større utstrekning et fattigkasseland, et lydrike under kapitalistenes despoti.⁴⁰

Der var selvsagt Grunnloven Stubberud mente med «gammel frase». I Grunnloven het det fra starten i § 1 at «Kongeriget Norge er et frit, uafhæng-

gigt og udeleligt Rige».⁴¹

Nå truet «pengejøder» denne uavhengigheten. Stubberud kritiserte for øvrig den opprinnelige § 2 i Grunnloven som nektet jøder, jesuitter og

munkeordener adgang til riket. Da hyllet han arven fra Wergeland idet «bestemmelsen om at jøder ikke hadde adgang til landet» var «et avskrekkende eksempel på den mest trangbrystede reaksjonsmakt her i landet». Det var spesifikt den religiøse «reaksjonen» og antisemittismen som Stubberud ville til livs.⁴² Som sosialist kritiserte han i stedet «avguden» ved navn «militarisme». Statlig sparepolitikk lot angivelig én budsjettpost være i fred, nemlig forsvarsbevilgningene. Slik «kommer landet helt og holdent i hendene på pengejødene», het det i en annen lederartikkel.⁴³

Da stortingssesjonen 1925 begynte, satt to av Arbeiderpartiets stortingsrepresentanter fortsatt i fengsel på grunn av oppfordring til militærstreik, Martin Tranmæl og Børge Olsen-Hagen. I en lederartikkel omtalte Stubberud det skandaløse i situasjonen og koblet nok en gang sine to ønsker om avvæpning og om å unngå gjeld til utlandet: «man

«Pengejødene» var økonomiske aktører i redaktør Stubberuds verdensbilde. Og da internasjonale økonomiske aktører

skal ikke ruste slik at landet blir en vasalstat under de kapitalistiske staters pengejoder».⁴⁴

Antisemittismen i Norge fikk et kraftig oppsving mellom 1917 og om lag 1924. Årsaken var den russiske revolusjonen som flere fryktet ville spre seg til Norge. At visse russiske kommunister som Lev Trotskij, og sågar Karl Marx, var av jødisk slekt, ble for mange et «bevis» for en sammenheng mellom jødedom og kommunisme eller bolsjevisme.⁴⁵ Stubberuds politiske leir støttet derimot den russiske revolusjonen. Om partiet hadde meldt seg ut av Komintern i 1923, markerte de seg fortsatt som kommunister, eller venstrekommunister, mens de Komintern-tro var jypplinger i form av «nykommunister». Og kommunister var ikke redde for bolsjevikjøder, men altså «pengejoder».⁴⁶ Uansett hvor man sto på det politiske spekteret, kunne man konstruere et fiendebilde av motstanderne hvor det rammende poenget var at jødene sto bak dem.

Økonomiske slaver under «pengejoder»

Sammenhengen mellom kapitalisme og jødedom ble hamret inn av Stubberud i hans videre virke i *Oppland Arbeiderblad*, og fra 1926 i *Kongsvinger Arbeiderblad*. Til de utenlandske «pengejødiske» kreftene naglet han også norske toppolitikere som hadde inngått eller ville inngå finansielle avtaler som Stubberud mente gagnet jødene.

Kritikken kunne ha lokalpolitisk tilsnitt, som da Stubberud kritiserte Johan E. Mellbye, Bondepartipolitiker og storbonde på Nes. Nes er stedet Gjovik har panoramautsikt til, rett på andre sida av Mjøsa. Der og andre steder kunne det være interessant for utlendinger å investere i norske naturressurser. «Herr Mellbye vet godt at spekulantene har kastet sine øine på de fattige bygdens eneste naturherligheter: skogen, fjellvidden, vannfallene», skreiv *Oppland Arbeiderblad*. Men «Mellbye – gods-eieren på Grefsheim – synes det er i sin skjønneste orden dette at herlighetene sjakres bort til pengejoder», selges til «pengebaronene» og blir oppholdssted for «besteborgere», het det i en meningsartikkel i

Oppland Arbeiderblad i 1925.⁴⁷

Som nevnt helt innledningsvis var Mellbye en av de på Stortinget som hadde markert seg mest med innlegg mot «den internasjonale jødekapital», ja fra selve Stortingets talerstol.⁴⁸ Likevel mente Stubberud at Mellbye la veien åpen for de samme kreftene. Dermed kan man si påstandene som ble kastet fram og tilbake over Mjøsa ble til en slags pikant konkurranse om hvem som var *mest* skeptiske til «pengejødene».

Utspillet mot Mellbye gjaldt investeringspolitikk. «Pengejødene» behersket også andre finansielle instrumenter. Stubberud henviste i en seinere lederartikkel til at «utenlandske pengejoder» etter sigende hadde spekulert, og fravristet den norske stat 40 millioner kroner, på svingninger i kronekursen.⁴⁹ I et referat fra stortingsrepresentant Nils Hjelmtveits tale på Raufoss het det tilsvarende: «Valutaen drives der også spekulasjon med, særlig av utenlandske spekulanter. [...] Nå skal staten spille poker med Abraham, Isak og Jakob om kronen, men *de* er drevne, *de*! Og hvem får betale?»⁵⁰ Jo, den arbeidende befolkning.

Lederartikler fulgte med utfall fra Stubberud særlig rettet mot statens lånepolitikk. «Lån er stablet ovenpå lån. Landet er solgt til utenlandske pengejoder. Makt-haverne har ikke bare solgt landets verdier, – men de har gjort våre etterkommere til slaver».⁵¹ Rente og diskonto ble styrt etter hva som gagnet kapitalen, mente

Stubberud. Eventuelt gikk politikerne sammen om det vi i dag kjenner som *bank bailouts*, mest kjent da Abraham Berges regjering i 1924 støttet Den norske Handelsbank og også fikk Stortinget til å støtte Handelsbanken uten

å informere om regjeringens eksisterende støtte. (Handelsbanken falt til tross for støtten og det ble riksrettssak, som Berge overlevde.) Underskudd på budsjetter skulle til dels dekkes inn med renteøkninger, en finansiell byrde lagt på «det norske folks skuldrer» mens den «store finanskapital her hjemme og de utenlandske pengejødene skommet fløten».⁵² Lover burde lages som stoppet «disse pengejødene».⁵³ At den delen av norsk småårsbefolkning som var

Da Martin Tranmæl og Børge Olsen-Hagen satt i fengsel, skrev Stubberud at man ikke måtte «ruste slik at landet blir en vasalstat under de kapitalistiske staters pengejoder»

jøder, vel også fikk smake rentebyrder, ble ikke berørt i denne sammenhengen.

Ekstra spesielt ble det da Stubberud skulle legge fram Arbeiderpartiets program som en del av valgkampen 1927. Partiprogrammet gikk kapittelvis som føljetong i avisa, hvor programpostene ble fulgt av en redaksjonell utdyping. Allerede artikkel nummer to i føljetongen omhandlet Arbeiderpartiets bankpolitikk. Partiets program der gikk ut på å sosialisere bank- og kredittvirksomhet, kontrollere pengestrømmen til utlandet gjennom en valutasentral, senke diskontoen samt renta på lån i Småbruk- og Boligbanken og Fiskeribanken.

Her sto det altså programmatisk hva Arbeiderpartiet ville gjøre. Hvorfor de ville gjøre det, ble derimot utdypet av *Kongsvinger Arbeiderblad*. «Renteågrernes klør må klippes. Selv om de tar sin død av det, er det bedre enn

at folket ødelegges og pines ihjel», lød den usentimentale konklusjonen. «Det går ikke lenger an å la enkelte pengejøder ha hånd- og halsrett over pengene våre, og dermed ha det i sin makt å gjøre flertallet av landets innbyggere til økonomiske slaver». ⁵⁴ Det er verdt å bemerke at Arbeiderpartiets program inneholdt ingenting om jøder. Som man ser, kunne derimot formidlingen av programmet gjøre det.

Samlet parti og fornyet antimilitær kamp

Utfall mot «pengejøder» i forbindelse med antimilitarismen er nevnt. Seinere i 1920-årene fikk Arbeiderpartiets forsvarspolitik et viktig uttrykk i *Innst. S. 2/1927*, innstilling til Stortinget om den nye Forsvarsordningen av 1927. Det var den forsterkede militærkomiteen som avga innstillingen, men de tre sosialistiske medlemmene i komiteen – Børge Olsen-Hagen fra Ap, Fredrik Monsen fra NKP og Peter Olai Thorvik fra Norges Socialdemokratiske Arbeiderparti (NSA) – mente det stikk motsatte av resten av komitemedlemmene, og avga en felles mindretallsinnstilling. På samme tid som disse tre jobbet fram en innstilling om militærpolitikken, var de også på

vei til å gjennomføre en partisamling. På nyåret i 1927 gikk NSA i sin helhet inn i AP, og Monsen var blant dem fra NKP som også gikk inn – året etter ble han sågar forsvarsminister i Hornsrud-regjeringen. Der ble det så vidt bebudet en stortingsproposisjon om nedlegging av forsvaret, men Hornsrud-regjeringen falt før stort ble gjort. Poenget i vår sammenheng er at dokumentene nevnte ingenting om beskyttelsesbehov mot jøder, heller ikke Monsens brosjyre *Sannheten om militærvesenet* fra 1928. ⁵⁵

Som en kan vente, valgte likevel Stubberud å fortsette sin direkte kobling mellom «pengejøder» og antimilitarismen: «Landet er pantsatt til utenlandske pengejøder. For å få penger til å forsvare landet mot «den indre fiende» har borgerpartiene måttet gå den vei», skreiv hans avis i februar 1927, kort tid etter at Stortinget hadde behandlet *Innst. S. 2/1927*. ⁵⁶

Eller han kunne formulere seg slik: «Fra militarismens leir tales det om at avvæpning vil være det samme som å opgi vor selvstendighet. Det må for alt i verden ikke skje! For militærromlerne har bruk for den – for å tuske den bort til uten- og innenlandske pengejøder til lån – til militarismen». ⁵⁷

Var Stubberud et enkelttilfelle?

En arbeiderpartiredaktørs klager mot «pengejøder» var altså tallrike, men har ikke vært et tema i det meste av litteraturen om antisemittisme i Norge. Er det fordi Johannes Stubberuds skrivelser, om han enn var redaktør i distrikter som har blitt viktige for Arbeiderpartiet, likevel er marginale i arbeiderpressen og ikke representerer noen egentlig tendens i den større arbeiderbevegelsen? Selv innenfor rammene av en undersøkelse om Stubberud lar det seg gjøre å avkrefte at han var et enkelttilfelle. Til det var det for mange andre som kom på trykk med anklager mot «pengejødene», deriblant i Stubberuds forskjellige aviser. Ingen navn med ledende posisjoner i arbeiderpressen eller partiet i 1920- og begynnelsen av 1930-årene har (foreløpig) dukket opp, så som

Selv innenfor rammene av en undersøkelse om Stubberud lar det seg gjøre å avkrefte at han var et enkelttilfelle. Til det var det for mange andre som kom på trykk med anklager mot «pengejødene», deriblant i Stubberuds forskjellige aviser

Tranmæl, Torp, Gerhardsen, Nilssen, Madsen, Bull og Hornsrud. Sjøktene under er derimot representert, som stortingsrepresentanter og ordførere, gjerne gjennom stillinger de hadde i arbeiderpressen.

Olav Sæter var stortingsrepresentant for Hedmark og til daglig redaktør i Østerdalens Arbeiderblad – en redaktørkrakk Stubberud for øvrig besatt i noen måneder i 1923. Også Sæter var fortørnet over spekulasjon i den norske valuta. «Det er bare de halvbarbariske stater som legger landet åpent for valutahyenen», mente Sæter, men nettopp det hadde Norge gjort på grunn av paripolitikken. «Og de utenlandske pengejøder har klappet i hendene og ropt bravo!» Staten neglisjerte egne gjeldsbundne innbyggere og førte heller en valutapolitikk for å «flå landets borgere til skinnen til fordel for utenlandske pengejøder». Dette inseratet trykket Stubberud i *Oppland Arbeiderblad*.⁵⁸ I andre arbeideraviser gjentok Olav Sæter året etter: «I løpet av et par år har vårt land foræret bort hundreder av millioner kroner til utenlandske pengejøder».⁵⁹

Den søte romjultid i 1926 fant Stubberud å være det rette tidspunkt å trykke opp en artikkel fra *Akershus Arbeiderblad* som i kjent stil klagde over kommunenes og statens gjeld. Lånene hadde blant annet gått til å «forsvare vår selvstendighet». 'Selvstendigheten' til å bli utbyttet av utenlandske kapitalister, 'selvstendigheten' til hvert år å kaste 4–500 millioner kroner i gapet på utenlandske pengejøder».⁶⁰ Artikkelen het «Norge – fattigkasselandet», og selv om teksten var fra en annen avis og var usignert, viser det seg at Stubberud tok innover seg stoff han brukte i sin avis. Begrepet «fattigkasseland» var ikke så vanlig, Stubberud hadde brukt det én gang i 1924, men etter dette ble det et flittig brukt Stubberud-ord.⁶¹

Korte tekster som var sendt inn av andre, kan kanskje kaste ytterligere lys over meninger som rørte seg også hos enkelte i arbeiderbefolkningen. Under pseudonym lurte en innsender i *Oppland Arbeiderblad* på hvorfor Høyre sendte Carl Joachim Hambro «som representant for det norske folk til våre

utflyttede landsmenn i Amerika». Hambro var jo «ikke en nordmann, men en – jøde».⁶² I *Kongsvinger Arbeiderblad* trykte Stubberud et dikt som viste forbitrelse over dødsdommene mot de italiensk-amerikanske anarkistene Nicola Sacco og Bartolomeo Vanzetti. I diktet skrevet av Hans Nylænder lød den ene linja: «Ned med disse usle, feige 'dollarjøder'».⁶³

Hva med ordfører Niels Ødegaard, som tok over redaktørkrakken i *Oppland Arbeiderblad* 11. desember 1926 – og seinere ble stortingsrepresentant? Allerede under Stubberuds redaktørperiode hadde *Oppland Arbeiderblad* en lederartikkel signert av «Ød.» ved navn «Norge i verdenskapitalismens vold». Her het det: «Landets nasjonalforsamling er blitt en nikke-dukke under finansledelsen og dermed under den store utenlandske jødekapital». De nyeste lånene Norge hadde tatt opp i utlandet, «setter oss i avhengighetsforhold til den store jødekapital i Hamburg og New York»,⁶⁴ fortalte «Ød.», som i Gjøvik-kontekst

neppe kan ha vært noen annen enn Niels Ødegaard. I *Hamar Arbeiderblad* syntes man dette var velvalgte ord og trykket lederen også der.⁶⁵ Uka etter var en annen hamarsing, radikaleren Ella Anker, ute og hyllet Christopher Hornsrud

for å stå opp mot Venstres finanspolitikk i sin korte periode som statsminister. Hornsrud skar gjennom og ble lyttet til under «åndeløs stillhet» i Stortinget; «Endelig brøt det sunde, norske bondevett igjennom overfor alle gjøglerier fra jøder og hanseater».⁶⁶

Niels Ødegaard lot også trykke leserbrev i *Oppland Arbeiderblad* som uttrykte håp om at «griskhetens og pengebegjærlighetens ånd» ikke var trengt «ned i folkedypet», men bare fantes hos «jødekapitalens forsvarere og tillidsmenn».⁶⁷ Ellers kunne C.A. Madsen, Ap-varaordfører i Østre Toten og nå talsmann for Bygdefolkets Krisehjelp, få kritisere pengepolitikken og statsgjelden på følgende måte: «straffen får folket føle – det store, arbeidende folk – mens storspekulasjonen og jødekapitalen går av med millionene – og folket sliter som slaver til renter og avdrag».⁶⁸ En artikkel samme år ved navn «Når Israels barn strides på

Under pseudonym lurte en innsender i Oppland Arbeiderblad på hvorfor Høyre sendte Carl Joachim Hambro som norsk representant til Amerika. Hambro var jo «ikke en nordmann, men en – jøde»

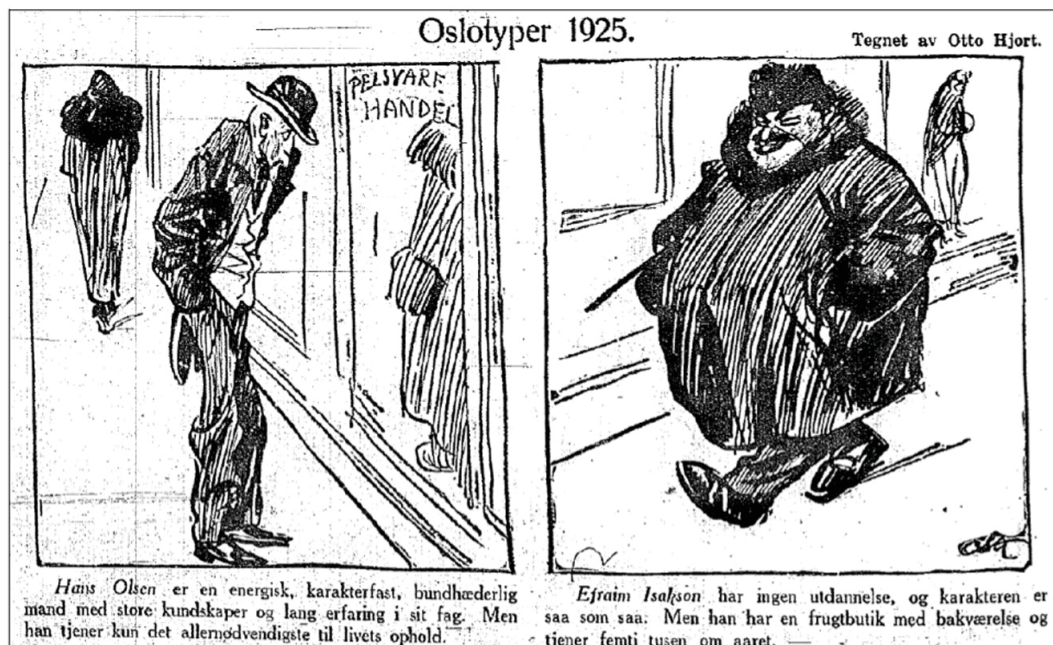
Jødekarikaturene fantes også i Norge, som her, i vittighetsbladet *Vikingen* fra 1924, hvor Norge fremstilles som et paradis for jøder. (Foto: Nasjonalbiblioteket.)

Kaffistova» kan også nevnes, selv om den var sakset fra Oslo. Teksten omhandler ikke «pengejøder», men en rettssak etter en slåsskamp mellom en jødisk mann og en «rasefelle». Referenten satt blant «det sterkt rasepregede publikum» i rettssalen og merket seg at ett av vitnene «til en avveksling er norsk». ⁶⁹

Johannes Bøes tidligere nevnte ytring i *Oppland Arbeiderblad* om jødisk slakting bør også gås litt nærmere inn på. Den tidligere Jevnaker-ordføreren Bø satt nå på Stortinget og hadde vært på studietur med Landbrukskomiteen, som fikk se schächtning utført i Aker. Bø trodde at slakteprosessen skulle være «styggere» enn den var, sa han, etter alt han hadde hørt på forhånd. Ikke desto mindre refererte Bø prosedyren og fortalte at det tok 5 minutter for det schächtede kveget å dø. Han mente dette var «dyrplageri som skulde være unødvendig i vårt land» og ville derfor forby den «motbydelige schächtningen». ⁷⁰ På den annen side gikk ikke Bø inn på å karakterisere det jødiske folket i seg selv, han ser ut til å ha holdt seg

til det å ha en mening om slaktemetoden. Andreas Snildal, som har utført spesialstudier av schächtningsforbudet, framhever derimot Torgeir Vraa, stortingsrepresentant for Arbeiderpartiet og redaktør av drammensavisa *Fremtiden* nesten halve livet, som en som under schächtningsdebatten benyttet anledningen til å skrive «hatefulle lederartikler» med beskyldninger også mot «pengejøder» og «finansjøder». ⁷¹ Også Einhart Lorenz nevner en Ap-stortingsmann som i schächtningsdebatten uttalte seg negativt om jødene som folk: bonde Svend Larsen Skaardal. ⁷²

I kildene som Åsmund Borgen Gjerde har undersøkt fra mellomkrigstida, med en vekt på Arbeiderpartiets intellektuelle tidsskrifter, forekommer det enkelte skrivelier om jødiskhet og kapitalisme. Gjerde er inne på tanken om at hvis få skriver om det, men ingen tar til orde mot det, kan det som sies av få, i realiteten være representativt for flere. Argumenter som «in one sense stood out» kan, som Gjerde uttrykker det, «in fact have been largely representative of a

Denne illustrasjon er tatt fra vitsebladet Hvepsen nr 2 1925. (Tegning av Otto Hjort.)

way of thinking shared by many socialists». ⁷³ For å vite det med større sikkerhet trengs det mer forskning.

Hvor kom «pengejøde»-uttrykket fra?

Kom Stubberuds språkbruk fra et bestemt sted? «Pengejøder» var en vanlig stereotypi i norsk kultur, som Per Ole Johansen påviste for 35 år siden. Norsk folkelesning før andre verdenskrig var full av jødiske, stereotype karakterer. ⁷⁴ Ikke minst sto det ofte om jøder i litterære føljetonger i Stubberuds aviser – en av disse omhandlet «fru Parasita», som var «en jøde til å selge». ⁷⁵ «Pengejødene» hadde lange røtter som uttrykk i alle slags aviser, også arbeiderpressen og sporadisk i *Dagbladet*. Før Stubberud brukte begrepet «pengejøder», var det brukt i Arbeiderpartiets hovedorgan *Social-Demokraten* i hvert fall så tidlig som i 1898. Artikkelen sto i gammeldags frakturskrift, men ideen skulle leve lenge i også det neste århundret. Den redaksjonelle skribenten åpnet med å fortelle at statslån var en makroøkonomisk foreteelse som arbeidere ikke var «vant til å fæste vore tanker ved». Men det kunne være god grunn til å følge med også

på den finansielle delen av internasjonal politikk. Kina hadde nylig tatt opp et lån som kunne angå arbeiderinteresser, for: «Det er selvfølgelig, at der blir nogen, som kommer til at skumme fløden av denne forretning, og i dette tilfælde er der ogsaa al sandsynlighed for, at det blir de britiske pengejøder, som høster fordelene». ⁷⁶

Videre ble uttrykket eller nært beslektede varianter brukt i etterfølgeren *Arbeiderbladet* – og *Nordlys* i Tromsø, *Bratsberg-Demokraten* i Skien, *Nordkapp* i Hammerfest, *Fremtiden* i Drammen, *Tidens Krav* i Kristiansund, *Arbeidets Rett* i Røros, *Daggry* i Horten, *Hønefoss* og *Oplands Socialdemokrat*, *Dunderlandsdølen*, *Nybrott* i Larvik, *Arbeidet* i Bergen, *Vestfold Arbeiderblad*, *Romerikes Blad*, *1ste Mai* i Stavanger, *Glommendalens Social-Demokrat*, *Akershus Social-Demokrat*, *Stavanger Social-Demokrat*, *Telemark Social-Demokrat*, *Tiden* i Arendal, *Hardanger Social-Demokrat*, *Fremover* i Narvik, syndikalistavisa *Alarm* og Norges Socialdemokratiske Arbeiderpartis hovedorganer *Arbeider-Politikken* og *Den nye Social-Demokraten*. ⁷⁷

Lista kunne vært lenger, men det er bare tatt med

bruk av begrepet *før* Johannes Stubberud begynte å redigere *Oppland Arbeiderblad* i 1924. Også i etterkant av dette florerte begrepet. NKP-pressen som *Arbeidet* i Bergen og partiets hovedorgan *Norges Kommunistblad*, som ble beskyldt av andre for å være «bolsjevikjøder», var på ingen måte noe unntak. Når det gjelder kvantitet, virker likevel Stubberuds aviser som hovedgjengangerne i arbeiderpressen når det gjelder henvisning til «pengejøder». I tillegg ble lignende uttrykk altså brukt mye i høyre-, venstre-, bonde- og avholdspressen, slik foreliggende litteratur viser.

En annen mulig kilde hvor Stubberud kan ha tatt opp begrepet fra, kan være at uttrykket var innført i den politiske samtalen i Gjøvik, særlig av avisa *Vestopland*. Det var de tidligere venstreavisene *Gjøviks Blad* og *Samhold* som var slått sammen til *Vestopland* og gjort til organ for Bondepartiet i regionen Vestoppland, som besto av alt fra de fattige skogsdistriktene i Land til storbøndene på Toten. Torstein Lange, som satt som redaktør fra 1914, var en av pressens menn som Presseabteilung slapp å skifte ut under okkupasjonen, fordi han innen den tid hadde tatt stilling for nazismen.

Grunnen til å ta opp *Vestopland* er at Johannes Stubberud startet *Oppland Arbeiderblad* i trange kår. Arbeiderpartiet hadde minimal oppslutning i Vestoppland-distriktet etter bruddet med Moskva. Et sted måtte Stubberud hente lesere for at avisforetaket skulle vokse og overleve. Det er nærliggende å tenke seg at bondeavisa *Vestopland* faktisk var en politisk konkurrent for Arbeiderpartiet, i hvert fall i bygdene utenfor Gjøvik by. Med sikkerhet kan man si at *Vestopland* prøvde å vinne arbeiderne, så da måtte det samme gjelde motsatt vei. Og var det slik at *Vestopland* vegeterte på en skepsis til «pengejøder» og «jødekapital» som fantes fra gammelt av i land- og skogbefolkningen, kunne det være at Stubberuds *Oppland Arbeiderblad* til tider tappet av samme kilde for å spille på kjente strenger og skape resonans for sine meninger. Et motargument vil være at Stubberuds aviser jo var revolusjonære – tekster

om økonomisk omveltning og antimilitarisme var alt annet enn å spille på det kjente og trygge. Arbeiderpressen skulle og trengte heller ikke appellere til folk på annen måte enn å love økonomiske forbedringer og økonomisk demokrati, var tanken. En annen innfallsvinkel kan dermed være at språkbruken rett og slett kan ha påvirket Stubberud, som vokste opp i Vestoppland. Enten man var på høyre- eller venstresida, ser det ut til å ha vært et generelt underliggende trekk i norsk mentalitet i denne perioden at jødene i hvert fall var et *fremmed innslag* i landet, noe som ikke minst kom til uttrykk under flere apologetiske rettsprosesser etter andre verdenskrig mot personer som sto bak jødeforfølgelsene.⁷⁸

I en stikkprøve av *Vestopland* for juli–august 1923 fant Kjetil Braut Simonsen minst «et tosifret antall redaksjonelle bidrag som inneholdt antisemittiske påstander».⁷⁹ Et par andre eksempler skal gis her. I februar 1923 trykte *Vestopland* lederartikkelen «Palæstina og Jøderne» som omtalte stereotypien om jøden som en internasjonal aktør uten fedreland:

*«Jødene har alltid likt bedre at skrape
til sig, hvad andre har tjent og opsparet ved
ærlig Arbeide end selv at arbejde» (...)*

Vestopland, 1923

At Jøderne er et internasjonalt Folkefærd, som foretrækker at ha sit «Fædreland» der, hvor der er flest Penge at tjene, viser sig tydeligst av den Omstændighed, at der

bor saa faa av dem i det Land, som i Historiens Morgen blev git dem til Odel og Eie. Resultatet av den sidste Folketælling i Palæstina viser nemlig, at av Landets samlede Folkemængde utgjør Jøderne bare 11 Procent.⁸⁰

Grunnen til dette var klar:

Jødene har alltid likt bedre at skrape til sig, hvad andre har tjent og opsparet ved ærlig Arbeide end selv at arbejde. Og det er da naturlig nok, at de foretrækker at slaa sig ned i Europa, hvor de blandt den talrike arbeidssomme Befolkning tilfulde kan utnytte sit medfødte Handelstalent og sin Spekulasjonsaand, fremfor at rydde og dyrke sit eget forsømte og just ikke meget rike Land.⁸¹

Vestoplands leder hoppet glatt over pogromer og andre jødeforfølgelser, og fastslo at det i stedet var jødene selv som pisket opp til nye kriger. Merk ordet «alle» i følgende sitat: «For det er jo netop de i Europa boende og virkende Pengejøder, som mot blodig Avance har finansiert alle de rui[n]erende Krige, som i Løpet av de sidste Par Aarhundreder er blit ført mellem krigsgale Konger og Keisesere [sic]». Også i kjølvannet av den russiske revolusjon grasserte det «en Flok Jøder, som har slått sig sammen om at røve, hvad der var tilbage av Rikdomme», mente *Vestopland*.⁸² En annen leder i forkant av Arbeiderpartiets partisplittelse i 1923 mente at norske arbeidere umulig kunne ha interesse av å følge de intrigerende og upålitelige kommunistene: «det er vel ingen, som indbilder sig, at de menige norske Arbeidere høster nogen Vinding av at støtte Jødefolkets Verdensrevolution. Man maa nok være høiere paa Straa for at annamme Pengejødernes Guld». Nasjonalt eierskap var en heldig politikk slik at Norge slapp å «ligge under de internasjonale Pengejødernes Aak». Eksempelvis måtte «Jødebanken Hambro Bank» unngås, ikke minst på grunn av dens samrøre med Norges Bank, hvor det var «indsat to Jøder i Ledelsen».⁸⁵

En annen person som var interessert i å spre antisemittismens budskap i Gjøvik, var Marta Steinsvik. 6. mai 1924 skulle hun foredra i Folkeakademiet om «Sions konge, de beryktede jødiske protokoller, jødeproblemet i vår tid».⁸⁶ Arrangøren regnet med fullt hus og kalkulerte med å nøye seg med lav billettpris, 25 øre.

Andre i arbeiderbevegelsen hadde avslørt Steinsviks foredrag om protokollene som humbug. Fra Stavanger lød det, skjønt litt i overkant sexistisk: «Fru Steinsvik har evnen til at fremlægge tankerne og meningene i en sensasjonel form, men gad vite om det i disse tider er heldig at reise rundt og prædike jødehatets evangelium, det er i allefald heldig at profeten er en kvinde, for foredraget virket nærmest hysterisk, og friske sunde mennesker tar sikkert ikke fruene alvorlig».⁸⁷ Johannes Stubberud trykket på sin

side annonsen for hennes foredrag, og til en forhåndstale av dette festet han flere meget talende kommentarer om Steinsvik og «jødeproblemet»:

Fruen vil herunder komme inn på de nu avslørte og beryktede jødiske protokoller med det utarbeidede og befulgte program om jødernes verdensherredømme (sic) og tilintetgjørelse av andre folkeraser. Fru Steinsvik, som er teolog, har im øyeblikket (sic) år studert jødespørsmålet og samlet et rikt bevismaterie. Mr. Ford som har ofret millioner og bl. a. utgitt egne aviser til jødespørsmålets belysning, har nylig innbudt fruene til å holde foredrag i Amerika.⁸⁸

Det er neppe nødvendig å kommentere her i detalj at det mest beryktede med *Sions vises protokoller* er deres tilblivelse, altså som et rent falsum. Stubberud tok «protokollene» for god fisk, sammen med «Mr. Ford», industrimagnaten Henry Ford, sine mange bestrebelser «til jødespørsmålets betydning», som inkluderte publisering av «protokollene» for et amerikansk publikum.⁸⁹ Hva Steinsvik av egen maske hadde samlet «bevismaterie» mot, ble ikke utdypet. Men sikkert var det at Johannes Stubberud ventet avsløringer av jødernes gjøren og laden som var direkte makabre: «Det gjøres uttrykkelig opmerksom på at foredraget ikke egner seg for barn».⁹⁰

Vending skapt av Hitler?

Etter å ha gått gjennom Johannes Stubberuds og til dels andres arbeiderpressetekster om «pengejøder» vil jeg også understreke at Stubberud ikke gikk etter enkeltpersoner. Det finnes eksempler på nordmenn som prøvde å gjøre livet vanskelig for navngitte jødiske borgere ved kritisk og negativ omtale.⁹¹ Det gjorde ikke Johannes Stubberud. Han kunne tvert imot ha et vennlig ord til overs for jødiske enkeltpersoner som hadde gjort noe godt. En bra handling var for eksempel å bidra i kronerulling for *Kongsvinger Arbeiderblad*. Stubberud framhevet således Herman

*Det fantes nordmenn som prøvde å
gjøre livet vanskelig for navngitte jødiske
borgere ved kritisk og negativ omtale.
Det gjorde ikke Stubberud*

Jøder og jesuiter.

Slip ikke jesuiterordenen og den jødiske storkapital ind i landet.

Det vilde være nationalt selvmord.

Fru Martha Steinsvik uttaler sig i et interview om disse spørsmål.

Den kjendte taler og skribent, fru Martha Steinsvik har i den senere tid behandlet spørgsmålet om jøder og jesuiter i en række foredrag, hun har holdt utover landet. Alt ialt har hun paa denne maade naad noget slikt som et par hundre tusen mennesker. Og den som kjender fru Steinsvik vet, at hun ikke har talt forgjeves. Hun hører til de beste av vore folketalere, og med sit lyse sind, sin tro paa de religiøse værdier og sin tro paa de saker, hun ofrer sine evner, har man grunn til at mene, at

denne engelske jøde utmerket godt om, at man arbeidet paa at faa revolution istand bl. a. i Tyskland, helt og holdent under jødisk ledelse, sier han. Den kom da ogsaa ganske riktig istand.

— Mener De, at jødene ogsaa spiller hovedrollen nu under revolutionen i Russland?

— Er der noget voksent menneske lenger, som tviler paa den ting? Mensjeviken Kerensky, som aapnet revolutionen, var jøde, søn av jøden Adler og av en jødinde. Bolsjeviken

Marta Steinsvik (1877-1950) var en norsk forfatter, debattant, teolog og kvinneforkjemper. Hun gikk god for Sions vises protokoller (som var et rent falsum), og hun er husket for å ha advart om den jødiske fare. (Faksimile fra Wikipedia.)

Joseph fra Husubekken, som gladelig ga ei krone til KA i tillegg til fast kontingent til Arbeiderpartiet og fagforeningen. Riktignok skjedde heller ikke det uten en bitende kommentar til personer av samme bakgrunn som Herman Joseph: «Hvor finner du slikt hjertelag hos noen omvankende handelsjøde?»⁹²

Herman Joseph og kona hadde utvandret – til fots – fra Litauen til Norge i sin tid, og brukte beina også for å forsørge familien i tiår etter tiår. Han var populær som omreisende handelskar på Finnskogen fordi distriktet hadde så få butikker ellers.⁹³ Det tyske styret ble oppmerksom på Joseph, han ble arrestert både 24. juni 1941 og 26. oktober 1942⁹⁴ og endte sitt liv i Auschwitz.⁹⁵

Jødiske enkeltpersoner som ble forfulgt, hadde Stubberud også sympati for. Flere ganger mintes han forfølgelsen av Dreyfus i Frankrike,⁹⁶ og «den fattige jøde» Heinrich Heine ble panegyrisk hyllet: «Hvilken glans står det ikke av hans navn i verdenslitteraturen! Hvor foraktet var han ikke av sine samtidige pengesterke medmennesker!»⁹⁷ I en jule-leder

gikk Stubberud imot dem som hevdet at jødene tok livet av Jesus. «Nei, det var det ikke, – det var de rike og mektige».⁹⁸ Nettopp dette er det man ville vente å finne i arbeiderpressen, etter å ha lest den foreliggende sekundærlitteraturen. Men å motsi de humanistiske kommentarene og trekke jødernes intensjoner i tvil ble Stubberuds merke. I sine aviser brakte han gjerne dagens sitat. Flere ganger brukte han følgende Paulus-lignende uttalelse av Anatole France: «Jeg kjenner hverken jøder eller kristne. Jeg kjenner bare mennesker, og jeg gjør ingen annen forskjell på dem enn på slike som er rettferdige og slike som er urettferdige».⁹⁹ Men også et sitat av Jean Racine ble brukt: «Jødernes gud (pengene), du vil seire!»¹⁰⁰ I 1931 gjenopplivet Stubberud, av alle ting, jødebolsjevik-stereotypien. Han latterliggjorde de lokale «nykommunistene» som forsøkte å samle arbeidsløse til en demonstrasjon mot Ap-styret i Oslo. NKP i Hedmark måtte dertil ha hjelp fra sentralt hold, således kom det en dag til Odalen «en svartsmusket jødisk utseende mann». Den «svartsmuskede jøden»

fikk kontakt med flere hundre personer i Odalen og Solør, men Stubberud kunne til slutt godte seg med at demonstrasjonen ble mislykket.¹⁰¹

På den annen side hadde Stubberuds aviser lenge advart mot den tyske fascismen. Et sentralt poeng var at de ulike bevegelsene, hvor «Hittler» ledet en av mange grupperinger, var finansiert av storkapitalen. Fascismen skulle «utnyttes av kapitalistene mot den revolusjonære arbeiderbevegelse». Flere ganger ble fascistenes antisemittisme framhevet til skrekk og advarsel i stedet for, som det også skjedde, at «jødekapitalen» ble framstilt som en medspiller til fascismen.¹⁰²

Hitlers innspurt på veien mot makten sammenfalt med en periode der Johannes Stubberud midlertidig forlot Østlandet. Fra 1932 tok han tre år i Narvik hvor han redigerte partiavisa *Fremover*, før han dro ned til *Halden Arbeiderblad* i 1935.

Fremover hadde trykket lederartikler med antisemittiske elementer under den forrige redaktøren, Naftali Nilsen.¹⁰³ Da Stubberud var ganske fersk i *Fremover*-stolen, trykte han artikkelen «Hitlers jødepenger» av signaturen Gajus. Artikkelen bagatelliserte Hitlers jødehat, fordi Hitler tvert imot *allierte* seg med alle jøder som bladd opp penger. Gajus tok for god fisk en Hitler-uttalelse om at jøder kun var nasjonal-socialistenes fiender når de «forener sig med bolsjevismen». Uttalelsen «setter Hitlers jødehat i sin rette belysning», skreiv Gajus: «de 'anstendige' jødene er

Hitlers venner, og hvem er 'anstendig'...? Jo, de som gir Hitler penger». På denne måten hadde Hitler blitt «venner» med blant annet «bankfyrsten Rotschild», het det, og NSDAP-politikerne hadde latt være å stemme mot schächtning i Thüringen i oktober 1931 – «en munter historie» i Gajus' øyne.¹⁰⁴ Gajus var Kjell Gjøstein Aabrek, en bergenser som begynte å skrive i hjembyens sosialdemokratiske presse og nå jobbet som lektor i Narvik. Etter krigen var han Ap-stortingsmann og mangeårig statssekretær.¹⁰⁵ Artikkelen sto først på trykk i Gajus' tidligere hjemstedsavis *Bergens*

Arbeiderblad og ble derfra spredt landet rundt.¹⁰⁶

Det kan imidlertid se ut som Hitlers maktovertakelse i 1933 skapte en vending i retorikken. Nå skjønnte flere alvoret. Jødene ble en utsatt part i stedet for en skjult makt. I hvert fall ga *Fremover* mye plass til telegrammer, rimeligvis utsendt fra sentralt hold i arbeiderpressen, som advarte mot jødeforfølgelsene som var satt i gang i Tyskland «med bestialsk grusomhet».¹⁰⁷ *Fremover* trykket også en positiv reiseskildring fra en kibbutz – en slik «kolonisasjon» ville «vel være umulig uten kommunisme»¹⁰⁸ – og knyttet an til etterkrigstidas Israel-vennlighet i Arbeiderpartiet.

Åsmund Borgen Gjerdes doktoravhandling handler om nettopp dette, pro-sionisme på den norske venstresida, men dokumenterer at denne holdningen etterfulgte mange år med anti-sionisme. Å mene at jøder ikke burde jobbe for å opprette et hjemland i Palestina var én ting, men noen ganger tok argumentasjonen en antisemittisk tone, gjerne subtil. I mars 1933 så *Arbeiderbladet* for seg at det var rasjonelt av nazi-regimet å planlegge mottiltak hvis det fant sted en internasjonal, «jødisk boikott» av Tyskland, og i september 1933 var *Arbeiderbladet* fortsatt opptatt av at «jødisk storfinans» ikke måtte

få spillerom til å utnytte naturressurser i Dødehavet.¹⁰⁹ Gjerde finner at arbeiderpressen responderte med «a great deal of sympathy for and attention to the Jewish victims of Nazi terror; yet it did not prompt them to discard a discernible discursive link

Det kan imidlertid se ut som Hitlers maktovertakelse i 1933 skapte en vending i retorikken. Nå skjønnte flere alvoret. Jødene ble en utsatt part i stedet for en skjult makt

between Jewishness and capitalism». Man holdt fortsatt på den skepsis som kom fram i offentlig samtale til angivelige intime forbindelser mellom jøder og kapitalisme.¹¹⁰ Fortsatt kunne et ukjent antall arbeiderpressefolk være åpne «to the possibility that there may be some truth to antisemitic claims about (some) Jews' hidden power and inordinate propensity to reap material gain».¹¹¹

Dette var foreløpig en videreføring av 1920-årenes «diverse and contradictory» holdninger til jøder.¹¹² Dette passer godt på Stubberud, og hans aviser fort-

Det kan virke som om jødestereotypene i arbeiderpressen forsvant på 1930-tallet, da Hitler var kommet til makten. På dette bildet fra 21. mars 1933 bøyer rikskansler Adolf Hitler seg for reichspräsident Paul von Hindenburg og gir ham hånden. Med denne demonstrative gest ga nasjonalsosialistene et falskt inntrykk av lojalitet til Weimarforfatningen og at Hindenburg fortsatt var den egentlige statsleder. (Foto Bundesarchiv.)

satte å bære preg av dette. Også i 1933 kunne det hete i telegrammene i *Fremover* at Hitler-regimet «håper jødene nu har fått en lærepenge. Hvis den ennå ikke er tilstrekkelig vil det bli rettet et slag mot deres aller ømmeste punkt – pengepungen».¹¹³ At Hitler-regimet ville stoppe jødeforfølgelsene hvis jødene i «tilstrekkelig» grad endret atferd etter en innledende «lærepenge», var i beste fall ønsketenkning. Det må nok sies at teksten dessverre spilte på en underliggende følelse av at jødene, i hvert fall de som holdt hardt «på pengepungen», faktisk hadde noe å svare for i det tyske samfunnet. Selv da Nürnberg-lovene ble vedtatt i 1935, omtalte *Arbeiderbladet* at Tyskland hadde et «jodespørsmål».¹¹⁴ Når man har et «spørsmål» – de uttalte antisemittene kunne også bruke begrepet «jødeproblem» – må det formodentlig «løses». Og tida skulle utvilsomt vise at jødene kunne rammes på en mye verre måte enn «på pengepungen». Johannes

Stubberud markerte seg som sagt også som sterk motstander av det nazi-tyske okkupasjonsregimet, og ble tatt av dage for det.

Det var dypt tragisk at Johannes Stubberud døde under krigen og ikke fikk komme tilbake til normal avisdrift, i yrket han hadde jobbet seg opp i fra en beskleden bakgrunn. Han kjempet også for gode saker på de fleste samfunnsområder, motivert av idealisme og ikke egeninteresse. Ikke desto mindre framstår han som en aktiv jødehetser i norsk arbeiderpresse, hvor man lenge trodde dette ikke fant sted. Man er nå klar over at foraktfulle begrep som «pengejøder» ikke bare er tilfeldige ord slynget ut i forbifarten, ord man «i farten kunne støte på», for å si det med en historiker. Snarere er slik ordbruk et symptom på en underliggende antijødisk strømning. Den dag i dag brukes «jøde» som skjellsord. Brukere påstår gjerne at det er en fast uttryksmåte løsrevet

fra en sammenheng med jøder, men det er jo ikke tilfeldig at det er nettopp denne folkegruppa som igjen og igjen brukes som skjellsord. Som Åsmund Borgen Gjerde påpeker når arbeiderpressen inneholdt angrep på «jødiske kapitalister»: Man var imot kapitalister, hvorfor måtte «jødisk» legges til?¹⁵ Det var fordi de to ordene var forbundet gjennom stereotypier. Advarsler mot «pengejødene» i arbeiderbevegelsen blandet seg med tilsvarende skrivelser i sentrums- og borgerlig leir, til en større helhet som understreket jødernes angivelige fremmedhet i norsk kultur. Slik tankegang har fått og kan få høyst reelle konsekvenser. Det bør derfor forskes systematisk og dekkende på antisemittisme i arbeiderbevegelsen før 1940.

Noter

- 1 Paulsberg 1998: 24–54
- 2 «Oppland Arbeiderblad – en av tre arbeideraviser i 1920-åras Gjøvik», Oppland Arbeiderblad 4. juli 1970
- 3 Ibid.
- 4 Våre falne 1951: 253. Han hadde for øvrig en nevø, William Stubberud, som falt allerede under felttoget i 1940.
- 5 Jeg har søkt i nb.no på pengejøde, pengejoden, pengejøder, pengejødene, pengejødenes og pengejøders samt de arkaiske stavemåtene pengejøderne og pengejødernes. Videre har jeg søkt på alle disse bøyningsskombinasjonene hvor forstavelsen penge- er byttet ut med finans-, forretnings-, handels-, bank-, børs-, dollar-, kapitalist-, -kapitalist, -kapital og -finans, samt «jødospørsmålet» og ulike bøyninger av dette. Av alle disse uttrykkene ble «penge»-variantene brukt desidert mest. I Stubberuds aviser har jeg også søkt på jøde, jødisk, semitisk, antisemitisk og antisemit (datidas rettskrivningsmåte) med forskjellige bøyninger. Til sist har jeg gjort stikkprøver på setninger i Stubberuds artikler for å påse at han ikke hadde kopiert dem fra andre originalkilder. Mulige feilkilder er to: for det første at mange aviser ikke er digitaliserte ennå (men Stubberuds aviser er det), for det andre at digitaliserte aviser kan være ikke-søkbare fordi skanningen har forvekslet e med c, ø med o og så videre. Det bør nevnes at de aviser som det er grunn til å tro at en redaktør kan ha hentet stoff fra (særlig Arbeiderbladet), er digitaliserte, samt at arbeiderpressens folk ofte var flinke til å oppgi kilde når de gjorde slikt.
- 6 Ringdal 2018: 6–8
- 7 Helland 2019: 51
- 8 Johansen 1984: 60
- 9 Ibid. Johansen (1984: 51) lister for øvrig opp som synonymer til pengejøde: forretningsjøde og handelsjøde, derunder klokkejøde, urjøde, ulljøde, tøyjøde, klesjøde, manufakturjøde, sjakrejøde. Som man ser, fokuseres det her mest på handelsmenn fra folkedypet og ikke på større kapitalister.
- 10 Johansen 2006: 36
- 11 Johansen 2006: 33–36
- 12 Johansen 2014: 246
- 13 Johansen 2014: 253–255. Tidens Tegn helte politisk mot Frisinnede Venstre, Adresseavisen mot Høyre. De to andre oppslagene var leserinnlegg i Østlandets Blad (H, Ski) og Indlandsposten (V, Kongsvinger). Innlegget i Indlandsposten sto også i Aftenposten Aften 22. april 1926.
- 14 Braut Simonsen 2011, jf. Braut Simonsen 2009
- 15 Braut Simonsen 2012: 54–55.
- 16 Lorenz 2011
- 17 Einhart Lorenz har blant mye annet gitt ut NKPs mellomkrigstidshistorie, Det er ingen sak å få partiet lite (1983), samt Arbeiderbevegelsens historie i to bind (1972, 1974).
- 18 Lorenz 2011: 39
- 19 Lorenz 2011: 48
- 20 Lorenz 2005: 475–485
- 21 Kjeldstadli 1994: 163
- 22 Kjeldstadli et al. 2003: 325–327. Kjeldstadli belegg er to eksempler og kilder, Social-Demokraten 27. desember 1900 og en bok av Halvdan Koht fra 1910.
- 23 Kjeldstadli 2015
- 24 Emberland 2005: 407
- 25 Emberland 2005: 412
- 26 Christensen 1998.
- 27 Her gjennomgikk Christensen én arbeideravis systematisk for 1910–11, Nordlys, samt Arbeiderpartiets offisielle tidsskrift Det 20de Aarhundre. I Saxlunds andreutgave av boka fant han også henvisninger til Solungen og Social-Demokraten som ble brukt som enkeltklipp, og gjennomgikk til sist Arbeiderbladet systematisk for 1923 (Christensen 1998: 139–144). Av disse fire publikasjoner fra Oslo, Åsnes og Tromsø holdt Olav Kringen i Social-Demokraten en «gjennomgående positiv» tone til Jøder og Gojim, men Kringen mente at å sidestille jøder og kapitalister var å «rette baker for smed». Kringen «definerte dem [jødene] som fienden» bare «når jødene opptrådte som kapitalister», skriver Christensen (1998: 59). Mendelsohn (1969: 502–503) framstiller Kringen som mer kritisk. Redaktør Waldemar Carlsen i Solungen hadde enkeltinnvendinger til Jøder og Gojim og fant bokas fokus ensidig, men syntes Saxlund var «en modig mann» som gikk «til felts mot et folk som var så mektig økonomisk sett» (Christensen 1998: 61). Christensen (1998: 63) oppsummerer dermed med at økonomisk stilling var retningsgivende for arbeiderbevegelsens jødesyn – «Rase var tydelig uvesentlig for arbeiderbevegelsen i denne sammenhengen». Hva så med Det 20de Aarhundre, hvor Aps partisekretær og LØs leder satt i redaksjonen? De to relevante artiklene Christensen fant der, var skrevet av Saxlund selv, hvorav den ene var en oversettelse fra tyskeren Theodor Fritsch' proto-nazistiske tidsskrift Hammer. Begge artiklene var sterkt rasistiske. De ble ikke motsagt (Christensen 1998: 89–94).

- 28 Selv har jeg undersøkt én annen arbeideravis. Demokraten på Hamar erklærte på lederplass da Jøder og Gojim kom ut at «Som folk har de [jødene] altså ikke inddatt noen særstilling i det økonomiske liv; og jødefaren er i saa maade kun indbildning» (Demokraten 14. mars 1911). Dette var progressivt, men deretter fulgte bemerkninger om at utleiere, uansett folk og religion, kunne kalles «huseierjøder», mens leieboere uansett bakgrunn var å regne som gojim (Demokraten 14.mars, 18.mars 1911). Olav Kringen og kona Inger rykket inn og fortalte om dårlig opplevelse som leieboer hos en «udleierjøde», den etniske norske kjøpmannen Oluf Moe. Da Moe svarte på innlegget og protesterte mot påstanden, skreiv Kringen-ekteparet: «Han staar som Shylock paa sit dokume[n]t og faar sit efter loven» (Demokraten 16. og 21. mars 1911). Jøde og shylock skulle altså være allmenne skjellsord i Olav Kringens øyne; her skulle jøder trekkes inn som assosiasjon til en «norsk» persons angivelig dårlige oppførsel.
- 29 Mendelsohn 1969: 488–508, 556–564, 568–575, 579–583
- 30 Mendelsohn 1969: 558
- 31 Dahl 2008: 456
- 32 Dahl 2008: 453–454
- 33 Gjerde 2019: kapittel 2
- 34 Lien 2015: 39
- 35 Lien 2015: 41–44
- 36 Strømmen 2013: 39–47. Boktittelen til Strømmen angir selvfølgelig en avgrensning til den politiske høyresida, men jeg tolker kapitlet «Jødehatet i Norge» som et bakgrunnskapittel – det trekker også «sorte tråder» tilbake til 1814 uten at det vel er meningen å kalle eidsvollsmennene «høyre-radikale». Bakgrunnskapitlet skal derfor fortelle om alle typer jødehat i Norge som den ekstreme høyresida bygde på.
- 37 Bruland 2017: 31–35, Westlie 2019, jf. Helland 2019: 42
- 38 Ottosen 2019
- 39 «Straff», Oppland Arbeiderblad 14. april 1924
- 40 Lederartikkel, Oppland Arbeiderblad 20. august 1924
- 41 Stortinget 2014a
- 42 «Sverre Krogh og Wergeland», Oppland Arbeiderblad 21. juli 1925
- 43 Lederartikkel, Oppland Arbeiderblad 20. januar 1925
- 44 Lederartikkel, Oppland Arbeiderblad 14. januar 1925
- 45 Lorenz 2011: 38
- 46 Et forbehold: Enkelte arbeiderpartimenn brukte faktisk uttrykket «bolsjevikjøder» da «oppgjøret med Komintern og Moskva var på det mest intense, selv om den slags argumenter mere hørte til sjeldenhetene» (Johansen 1984: 49).
- 47 «Til høire for høire», Oppland Arbeiderblad 6. april 1925
- 48 Braut Simonsen 2009: 59
- 49 Lederartikkel, Kongsvinger Arbeiderblad 17. september 1927
- 50 «Et vellykket arbeiderstevne på Raufoss tross – regnværet», Oppland Arbeiderblad 14. juni 1926. Kursivering i originalen.
- 51 Lederartikkel, Oppland Arbeiderblad 24. april 1925
- 52 Lederartikkel, Kongsvinger Arbeiderblad 12. september 1927, jf. Carstens 2000
- 53 «Medisinmannen», Kongsvinger Arbeiderblad 23. februar 1928. Ifølge denne usignerte kommentaren var det «merkelig at man ikke hitter på voldgift eller tukthuslov for disse pengejødene». Voldgift og tukthuslov var midler som ifølge arbeiderbevegelsen var skapt for å tvinge fram visse resultater av lønnsoppgjør og umuliggjøre streik som våpen mot lønnsoppgjørene.
- 54 «Hvad arbeiderpartiet vil. II. Bankvesen», Kongsvinger Arbeiderblad 14. september 1927
- 55 Haave 2011, Stortinget 2014b
- 56 «Småbrukerne og partiene», Kongsvinger Arbeiderblad 12. februar 1927
- 57 Lederartikkel, Kongsvinger Arbeiderblad 20. desember 1927
- 58 «Statsgarantert spekulasjon» av Olav Sæter, Oppland Arbeiderblad 9. oktober 1926. Sæter forklarte ikke resonnementet sitt så tydelig, men tok utgangspunkt i sentralbanksjefen: «Diktatoren Rygg har vært meget åpenhjertet hele tid. Hans program har stått å lese i alle landets aviser. Programmet er kort og godt å bringe kronen op i pari», altså tilbake til valutakursen målt opp mot gull. Sæter mente videre at statens «garanti til Norges bank i anledning kronekursen» medførte at 50 millioner kroner «har gått til utenlandske spekulanter», altså «pengejøder» og «valutahyener».
- 59 «Hvor lenge?» av Olav Sæter, Akershus Arbeiderblad 17. november 1927 samt Vestfold Fremtid 17. november 1927
- 60 «Norge – fattigkasselandet», Akershus Arbeiderblad 23. desember 1916 samt Kongsvinger Arbeiderblad 27. desember 1926
- 61 Lederartikkel, Kongsvinger Arbeiderblad 16. januar 1929; lederartikkel, Kongsvinger Arbeiderblad 4.9.1929; lederartikkel, Kongsvinger Arbeiderblad 26. september 1929; «Vår egen store dag», Kongsvinger Arbeiderblad 30. april 1930; «Krig og borgerkrig», Fremover 1. november 1932
- 62 «Det nasjonalsindede høire» av «Lucifer», Oppland Arbeiderblad 18. august 1925
- 63 «Sacco og Vanzetti» av Hans Nylænder, Kongsvinger Arbeiderblad 27. august 1927
- 64 Lederartikkel av Ød., Oppland Arbeiderblad 25. januar 1926
- 65 Lederartikkel, Hamar Arbeiderblad 6. februar 1926
- 66 «Har Mowinkel stortingets tillit?» av Ella Anker, Kongsvinger Arbeiderblad 13. februar 1928. Artikkelen sto opprinnelig i Arbeiderbladet 11. februar 1928, og seinere i minst seks andre arbeideraviser. Ella Anker hadde blitt med i Arbeiderpartiet året i forveien, jf. Høyer 1999.
- 67 «Fra taknemlige arbeiderfamilier i Torpa» av Ole Eng, Oppland Arbeiderblad 9. april 1931
- 68 «Bygdefolkets Krisehjelp» av C. A. Madsen, Oppland Arbeiderblad 19. oktober 1931. Innlegget sto også i Vestopland samme dato.
- 69 «Når Israels barn strides på Kaffistova», Oppland Arbeiderblad 1. mai 1931, opprinnelig i Arbeiderbladet 30. april 1931

- 70 «Jødeslaktningen – schächtningen» av Johannes Bøe, Oppland Arbeiderblad 5. juni 1926. Per Ole Johansen har nevnt Johannes Bøe i flere av sine forskningsbidrag, men først i en artikkel om schächtningsdebatten utdypet han hva Bøe egentlig mente (Johansen 2014: 252). Johansen siterte her likelydende inserat i bladet Dyrenes Beskytter.
- 71 Snildal 2016: 53, 55
- 72 Lorenz 2011: 43
- 73 Gjerde 2019: 91
- 74 Dahl 1995
- 75 «Fru Parasita» av «Sfinx», Kongsvinger Arbeiderblad 18. februar 1928. I et lite drama skrevet av en pilar i Hedmarks arbeiderbevegelse, Waldemar Carlsen, lar han en karakter si om hjembygdas kirkeklokke: «Det er besynderlig forresten. At ikke det offentlige med alle bundskrapte kasser pantsetter den til en eller annen jøde», jf. «Streik. Dramatisk bagatell i 2 akter» av Waldemar Carlsen, Kongsvinger Arbeiderblad 13. september 1930. Det kan ha vært sann folk faktisk snakket på denne tida, og ikke Carlsens budskap. Carlsen møtte vi imidlertid også i note 27 med enkelte positive ord til Jøder og Gojim-forfatter Eivind Saxlund.
- 76 «Det kinesiske laan», Social-Demokraten 8. februar 1898
- 77 Jeg viser her til søkestrategien som er redegjort for i note 5.
- 78 Johansen 2006, Harper 2012
- 79 Simonsen 2009: 4
- 80 Lederartikkel, Vestopland 6. februar 1923
- 81 Ibid.
- 82 Ibid.
- 83 Lederartikkel, Vestopland 20. september 1923
- 84 Lederartikkel, Vestopland 16. august 1923
- 85 «Skal Norge sælges til Pengejødene?», Vestopland 13. februar 1923. Artikkel opptre også i Kjetil Braut Simonsens undersøkelser av Namdalen og Nationen (2009: 83–84). Teksten sto først på trykk i Namdalen, deretter Nationen, så Vestopland før den spredte seg til Lillehammer Tilskuer 16. februar 1923.
- 86 Annonse, Oppland Arbeiderblad 5. mai 1924
- 87 «'Zions konge'», Den 1ste Mai 3. desember 1920
- 88 «Fru Marta Steinsvik», Oppland Arbeiderblad 2. mai 1924
- 89 Harket 2005: 361–378, Ringdal 2018
- 90 «Fru Marta Steinsvik», Oppland Arbeiderblad 2. mai 1924
- 91 Brattelid 2004
- 92 «Bidrag til pressa vår», Kongsvinger Arbeiderblad 4. desember 1930
- 93 Lunde 1998: 297–298
- 94 Ottosen 1995: 351
- 95 Harper 2012: 64. Av en eller annen grunn har ikke forfatter John Vegard Lunde (1998: 299) ført opp Joseph i rubrikken «Jødene som døde» når han skriver om holocaust i Hedmark.
- 96 «Sadoul arrestert», Oppland Arbeiderblad 6. desember 1924; «'Rettsvesenet'», Kongsvinger Arbeiderblad 19. desember 1928
- 97 Bokanmeldelse av Johannes Stubberud, Kongsvinger Arbeiderblad 30. november 1929
- 98 Lederartikkel, Kongsvinger Arbeiderblad 22. desember 1928
- 99 «Dagens tekst», Oppland Arbeiderblad 8. februar 1924; Kongsvinger Arbeiderblad 13. april 1927 og 19. januar 1931
- 100 «Dagens tekst», Kongsvinger Arbeiderblad 2. april 1928
- 101 «Revolusjonen mot arbeiderstyret i Oslo», Kongsvinger Arbeiderblad 26. februar 1931
- 102 «Den tyske fascisme» av Harry Guttmeyer (muligens et pseudonym), Oppland Arbeiderblad 2. mai 1924; «Det mørkeste Tyskland», Kongsvinger Arbeiderblad 28. november 1928
- 103 «Opium for folket», Fremover 3. januar 1931; «Slikt kalles politikk», Fremover 30. juni 1931. Jeg har tatt stikkprøver med mål om å bekrefte at ikke redaksjonen kopierte artiklene fra andre steder.
- 104 «Hitlers jøde-penger» av Kjell Gjølstein Aabrek, Fremover 6. august 1932. At Hitler samarbeidet med «den jødiske kapitalen», ble også flittig hevdet av sosialdemokratene i Østerrike (Lorenz 2005: 481). At visse pengeinteresser støttet Hitler, kan være en kjensgjerning, men hvis man framlegger dette som typisk jødisk fordi «jødekitalen» tillot seg å konspirere med hvem som helst for å beholde makt, er man over i antisemittiske forestillinger.
- 105 Gjerdrum 1948: 361
- 106 «Hitlers jøde-penger» sto i hvert fall i Bergens Arbeiderblad 26. juli 1932, Vestfold Fremtid 28. juli 1932, Sarpsborg Arbeiderblad 30. juli 1932 og Fremover 6. august 1932. Gajus skrev flere tekster med dels de samme påstandene: «Adolf Hitler» i Bergens Arbeiderblad 22. juli 1932 – seinere trykt i Kongsvinger Arbeiderblad, Arbeider-Avisa, Den 1ste Mai, Oppland Arbeiderblad og Nordlands Framtid – og «Hitlers sølv-penger» på lederplass i Bergens Arbeiderblad 25. juli 1932 – seinere trykt i Arbeider-Avisa, Akershus Arbeiderblad og Tidens Krav.
- 107 «60 000 personer i tyske fangeleire», Fremover 20. juni 1933, jf. «Raffinert jødeforfølgelse i Tyskland», Fremover 4. april 1933; «De siste jødeforfølgelser i Tyskland», Fremover 4. april 1933.
- 108 «3 måneder i Palæstina» av «en tysk kamerat», Fremover 25. juli 1933
- 109 Gjerde 2019: 66, 93. Mindre representativ, men mer oppsiktsvekkende, er en uttalelse av Odd Bang-Hansen i Kamp og kultur så seint som i 1935. Bang-Hansen gikk i rette med påstander om at en person som vandret gjennom en jødisk getto, ville føle et drag av antisemittisme i seg. Det kunne personen imidlertid ha følt hvis personen møtte en av «børsjødene», mente Bang-Hansen (Gjerde 2019: 97–98).
- 110 Gjerde 2019: 91
- 111 Gjerde 2019: 130
- 112 Gjerde 2019: 89
- 113 «Fascistene fortsetter 'konsolideringen'», Fremover 4. april 1933
- 114 Gjerde 2019: 99
- 115 Gjerde 2019: 89–90

Litteratur

- Brattelid, K. (2004). *Mikal Sylten: et antisemittisk livsprosjekt*. Universitetet i Oslo: hovedoppgave
- Braut Simonsen, K. (2009). «Den store jøde-bevægelse»: antisemittiske bilder av jøden i bondeavisene Nationen og Namdalen, 1920–1925. Universitetet i Oslo: masteroppgave
- Braut Simonsen, K. (2011). «Nasjonalitetens antitese: Antisemittiske bilder av jøden i bondeavisene Nationen og Namdalen 1920–25». Moe, V. og Kopperud, Ø. (red.). *Forestillinger om jøder. Aspekter ved konstruksjoner av en minoritet 1814–1940*. Oslo: Unipub
- Braut Simonsen, K. (2012). «'Vor ære og vor magt har pengejøder tatt'. Antisemittiske forestillinger i norsk bondebevegelse på 1920-tallet». *Humanist* 26 (2), s. 37–56.
- Bruland, B. (2017). *Holocaust i Norge. Registrering. Deportasjon. Tilintetgjørelse*. Oslo: Dreyer
- Carstens, S. (2000). «Abraham Berge». *Norsk biografisk leksikon*, 2. utg.
- Christensen, O. S. (1998). *Jøder og gojim. Mottakelsen av et antisemittisk skrift fra 1910*. Universitetet i Oslo: hovedoppgave
- Dahl, H. F. (2008). «Antisemittismen i norsk historie». Hagtvatn, Bernt (red.). *Folkemordenes svarte bok*. Oslo: Universitetsforlaget
- Dahl, W. (1995). «Rasisme i masselitteraturen». Birkeland, Bjarte (m.fl., red.). *Nazismen og norsk litteratur*. Oslo: Universitetsforlaget
- Emberland, T. (2005). «Antisemittismen i Norge 1900–1940». Berg Eriksen, T.; Harket, H.; Lorenz, E. *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*. Oslo: Damm
- Gjerde, Å. B. (2019). *The Meaning of Israel. Anti-Zionism and Philo-Zionism in the Norwegian Left, 1933–1968*. Universitetet i Bergen: ph.d.-avhandling
- Gjerdrum, F. (red., 1948). *Studentene fra 1920: biografiske opplysninger og statistikk*.
- Harket, H. (2005). «Sions Vises Protokoller». Berg Eriksen, T.; Harket, H.; Lorenz, E. (2005). *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*. Oslo: Damm
- Harper, C. S. (2012). *Rettsoppgjørets behandling av deportasjonen av jødene fra Norge under okkupasjonen 1940–1945*. Oslo: HL-senteret/Akademika forlag
- Helland, F. (2019). *Rasismens retorikk. Studier i norsk offentlighet*. Oslo: Pax
- Høyer, S. (1999). «Ella Anker». *Norsk biografisk leksikon*, 2. utg.
- Haave, M. (2011). Upubliserte manus om Innst. S. 2/1927 og om Fredrik Monsens utgitte skrifter
- Johansen, P. O. (1984). *Oss selv nærmest. Norge og jødene 1914–1943*. Oslo: Gyldendal
- Johansen, P. O. (red., 2006). *På siden av rettsoppgjøret*. Oslo: Unipub
- Johansen, P. O. (2014). «Forbudet mot det jødiske slakteritualet; en antisemittisk trigger». Finstad, L. og Lomell, H. M. (red.). *Motmæle. En antologi til Kjersti Ericsson, Cecilie Høigård og Guri Larsen*. Oslo: Novus
- Kjeldstadli, K. (1994). *Et splittet samfunn 1905–35*. Bind 10 av *Aschehougs norgeshistorie*. Oslo: Aschehoug
- Kjeldstadli, K.; Myhre, J. E.; Niemi, E. (2003). *I nasjonalstatens tid 1814–1940*, bind 2 av *Norsk innvandringshistorie*. Oslo: Pax
- Kjeldstadli, K. (2015). «Rasisme og minoriteter». *Norgeshistorie.no*. Hentet fra <https://www.norgeshistorie.no/forste-verdenskrig-og-mellomkrigstiden/mennesker/1603-rasisme-og-minoriteter.html>. Sist besøkt 17.10.2019
- Lien, L. (2015). «'Jøden' og det nasjonale i den norske dags- og vittighetspresse 1905–1925». *Pressehistorisk tidsskrift* 24, s. 33–44. ISSN: 2387-3655
- Lorenz, E. (1983). *Det er ingen sak å få partiet lite. NKP 1923–1931*. Oslo: Pax
- Lorenz, E. (2005). «Antisemittismen og arbeiderbevegelsen». Berg Eriksen, T.; Harket, H.; Lorenz, E. *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*. Oslo: Damm
- Lorenz, E. (2011). «'Vi har ikke invitert jødene hit til landet'. Norske syn på jødene i et langtidsperspektiv». Moe, V. og Kopperud, Ø. (red.). *Forestillinger om jøder. Aspekter ved konstruksjoner av en minoritet 1814–1940*. Oslo: Unipub

Lunde, J. V. (1998). *Motstand og ikke-motstand 1940–42*, bind 1 av *Hjemmefronten på Hedmarken og i Østerdalen*. Eget forlag

Mendelsohn, O. (1969). *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år*, bind 1, Oslo: Universitetsforlaget

Ottosen, K. (1995). *Nordmenn i fangenskap 1940–1945. Alfabetisk register*, 1. utg. Oslo: Universitetsforlaget

Ottosen, R. (2019). «Et varslet folkemord? Dekning av Holocaust i norsk og svensk presse». *Norsk medietidsskrift* 26 (2), upaginert. <https://doi.org/10.18261/issn.0805-9535>

Paulsberg, T. (1998). *Ingens herre – ingens trell. Oppland Arbeiderblad 75 år i distriktets tjeneste*, bind 1. Gjøvik: Oppland Arbeiderblad

Ringdal, M. Aa. (2018). «Norge vokn op!» Syv norske aktørers fortolkning og bruk av «Sions vises protokoller» 1920–1945. Universitetet i Oslo: masteroppgave

Snildal, A. (2016). «Slaktelov med antisemittiske røtter? Bakgrunnen for forbudet mot jødisk rituell slaktemåte ca. 1890–1930». *Fortid* 13 (1), s. 49–56

Stortinget (2014a). Grunnloven fra 1814. Hentet fra <https://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Lover-og-instrukser/Grunnloven-fra-1814/>. Sist besøkt 17.10.2019

Stortinget (2014b). Innst. S. 2/1927. Hentet fra <https://stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1927&pa id=6&wid=a&psid=DIVL948&s=True>. Sist besøkt 17.10.2019

Strømme, Ø. (2013). *Den sorte tråden. Europeisk høyre-radikalisme fra 1920 til i dag*. Oslo: Cappelen Damm

Våre falne, bind 4 (1951)

Westlie, B. (2019). *Det norske jødehatet. Propaganda og presse under okkupasjonen*. Oslo: Res Publica

Kongsvinger Arbeiderblad
Oppland Arbeiderblad
Social-Demokraten
Vestopland

Aviser som er omtalt uten å brukes substansielt er kun henvist til i sluttnotene.

Aviser

Bergens Arbeiderblad
Demokraten
Den 1ste Mai
Fremover

